

KATSAUKSIA

Kirjakulttuuria Suomen Turussa 1500–1800-luvuilla

Turun kaupungin pääkirjaston tieto-osastolla pidettiin syyskuussa 2017 kirjanäyttely, jossa esiteltiin kirjakulttuurin kehittymistä Turussa. Näyttelyssä korostettiin erityisesti reformaation merkitystä kulttuurin kirjallistumisessa, sillä suomen kirjakielen ja suomenkielisen kirjallisuuden luomisessa ja kehittämisessä reformaatio on ollut tärkeä tekijä. Näyttely liittyi reformaation merkivuoteen, ja se sai taloudellista tukea Turun kaupungilta ja Turun ja Kaarinan seurakuntayhtymältä. Näyttelyn aineisto oli koottu yhteistyössä Turun kaupunginkirjaston, Turun yliopiston kirjaston ja Åbo Akademin kirjaston kokoelmista. Näyttelyryhmään kuuluivat Taina Ratia (Turun kaupunginkirjasto), Topias Ahola (Turun kaupunginkirjasto), Eeva Kortetjärvi (Turun kaupunginkirjasto), Panu Turunen (Turun yliopiston kirjasto), Anne Andersson (Åbo Akademin kirjasto), Tanja Toropainen (Turun yliopisto) ja Miika Norro (Turku Centre for Medieval and Early Modern Studies) sekä graafikko Saara Santala. Näyttelyssä esillä olleet kirjat ja valokuvat oli koottu viiteen näyttelyvitriiniin, jotka esittelivät viisi eri teemaa. Näyttelyaineistoa sisältyi kuvina myös kutakin teemakokonaisuutta taustoittaviin postereihin. Teemat olivat seuraavat: Kehitys käsikirjoituksesta painetuksi kirjaksi, Reformaation merkkihenkilöitä, Erasmus Rotterdamlainen, humanismin ja reformaation yhteys, Kirjoja kansalle ja Kirjapainotaitoa Turussa 1600-luvulta alkaen.

Ensimmäinen teemakokonaisuus ajoittui keskiajan ja uuden ajan taitteeseen ja esitteli kehityskulkua käsikirjoituksesta painetuksi kirjaksi.¹ Vitriinissä oli näytteillä kolme teosta, jotka kuvastivat käsikirjoitusten ja painettujen kirjojen rinnakkaiselo. Johann Gutenberg kehitti kirjapainotekniikan 1400-luvulla. Kirjoja oli sitä ennenkin, mutta niitä ei painettu painokoneella, vaan kirjoitettiin sulkakynällä käsin pergamentille tai paperille. Kirjapainotekniikan keksiminen mullisti historian kulun, koska kirjojen tekemisestä tuli aiempaa nopeampaa ja halvempaa, ja uudet aatteet saatiin nopeasti leviämään kirjallisessa muodossa. Pergamentista valmistettuja vanhoja ja tarpeettomiksi käyneitä käsikirjoituksia kierrätettiin reformaatioajan alkupuolella painettujen kirjojen kansimateriaalina. Näin on monia käsikirjoituksia säilynyt nykypäiviin asti. Tästä oli näyttelyssä esimerkkinä saksalaisfilosofi Heizo Buscherin 1590-luvulla painettuja teoksia sisältävä nide, jonka kantana on latinankielisestä liturgisesta käsikirjoituksesta irrotettu keskiaikainen pergamenttilehti. Käsikirjoituksia edusti kuva Turun maakunta-arkiston kokoelmiin kuuluvasta Loimaan laulukirjasta, joka on monikielinen kirkkolauluja sisältävä nuottikäsikirjoitus. Käsikirjoitus sisältää ilmeisesti eri-ikäisiä osia, joista vanhimpien on arvioitu olevan

1 Katsauksen teksti pohjautuu näyttelymateriaaliin. Näyttelyn taustoittamisessa ja koostamisessa käytetty lähdekirjallisuus on listattu katsauksen loppuun lähdeluetteloon.

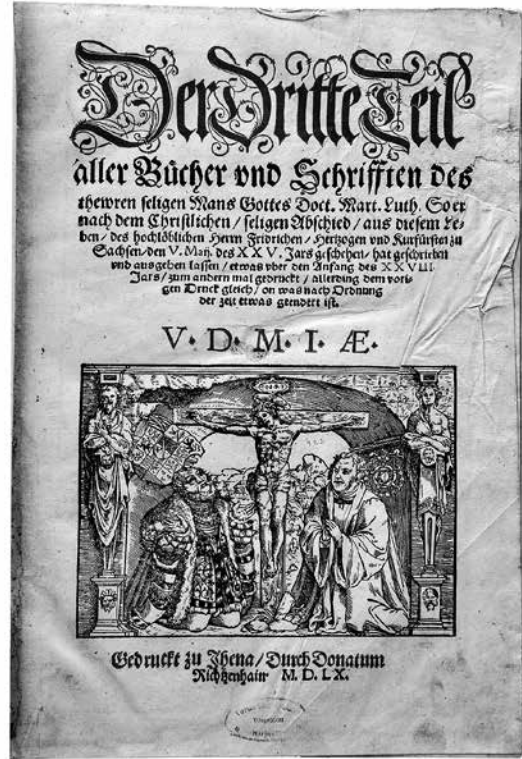
Kuva 1. Kuvassa on katkelma Loimaan laulukirjaan sisältyvästä Te Deum -hymnin suomennoksesta. Hymni on käsikirjoituksessa myös latinaksi ja ruotsiksi. Kuva: Tanja Toropainen.

1570- tai 1580-luvulta. Nuottikäsitteily havainnollisti tilannetta, jolloin kirjapainoissa osattiin kyllä painaa nuottiviivat, mutta nuottien kohdistaminen viivoille ei vielä onnistunut, ja siksi seurakunnissa käytettiin käsin kirjoitettuja nuottikirjoja. Reformaation alkupuolen painettua suomenkielistä kirjallisuutta edusti Mikael Agricolan *Se Wsi Testamenti* vuodelta 1548.

Seuraavat teemakokonaisuudet esittelivät reformaation taustaa ja vaikuttajia. Martin Luther (1483–1546) ja Philipp Melanchthon (1497–1560) olivat luterilaisen reformaation keskeisimmät henkilöt. Kumpikin työskenteli Wittenbergin yliopistossa ja kirjoitti laajan kirjallisen tuotannon. Näyttelyssä oli mukana ensimmäinen osa kahdeksanosaisista Lutherin kootuista teoksista, joiden julkaiseminen alkoi vuonna 1560 ja jotka ovat laajuudeltaan peräti 4800 sivua. Luther ei itse arvostanut kaikkia teoksiaan yhtä paljon, vaan hän jopa kirjoitti eräissä kirjeessään, että hän näkisi mieluusti kaikki muut teoksensa hävitettävän paitsi *Sidotun ratkaisuvallan* ja *Katekismuksen*. Nämä teokset edustavat Lutherin kirjojen kahta ääripäätä: *Katekismus* on hyvin yksinkertaista uskonopin selitystä oppimattomalle kansalle, kun taas *Sidottu ratkaisuvallalta* on korkealentoista teologis-filosofista argumentointia oppineelle Erasmus Rotterdamilaiselle.

Philipp Melanchthon oli näistä kahdesta reformaattorista akateemisempi. Hänen tunnetuimmat teoksensa ovatkin luterilaisen teologian systemaattista esittelyä: Augsburgin tunnustus esittelee opinkohdat, joita luterilaiset puolustivat Augsburgin valtiopäivillä vuonna 1530. Vitriinissä esillä ollut *Loci praecipui theologici* (tai *Loci communes*, suomennettu nimellä *Ydinkohdat*) käsittelee luterilaista teologiaa sen ydinkohtien kautta. Se on Melanchthonin keskeisin ja tunnetuin teos, luterilaisen teologian systemaattinen esitys. Luther piti teosta erittäin suuressa arvossa, mistä kertoo hänen lausahduksensa ”Raamatun jälkeen ei ole olemassa parempaa kirjaa”.

Kuva 2. Lutherin koottujen teosten jokaisen osan alussa on kuva Lutherista ja reformaatiota kannattaneesta ruhtinaasta Fredrik Viisaasta polvistuneena krusifiksin äärelle. Kuva symboloi paitsi Lutherin ja Fredrikin hurskautta myös maallisen ja hengellisen vallan yhteistyötä puhtaan luterilaisen opin edistämiseksi. Kuva: Teppo Kahtola.

Luther, yhdessä Melanchthonin ja muutaman muun kollegan kanssa, käänsi Raamatun saksaksi. Raamatun saksannos onkin reformaation merkkihenkilöiden suurin yhteissaavutus. Käännöksellä oli valtava vaikutus saksan kielen kehitykselle, ja se toimi innoittajana ja mallina kymmenille erikielisille käännöksille, myös suomenkieliselle Uudelle testamentille ja *Biblialle*. Näyttelyssä mukana oli Lutherin raamatunkäännös *Biblia, das ist, Die ganze Heilige Schrift Alten und Neuen Testaments* vuodelta 1715. Lutherin raamatunkäännös oli hyvin suosittu, ja siitä otettiin lukuisia uusintapainoksia.

Reformaation merkkihenkilöihin lukeutuu myös Erasmus Rotterdamlainen (n. 1466–1536), joka oli aikansa tunnetuin ja tuotteliain humanisti. Kolmas vitriini oli omistettu Erasmukselle ja humanismin ja reformaation yhteyden esittelylle. Humanismi, 1300-luvulla Italiassa syntynyt kulttuuri- ja aatevirtaus, oli levinnyt koko Eurooppaan 1500-luvun alkuun mennessä. Humanistit korostivat antiikin kulttuurin esikuvallisuutta ja asettivat ajattelussaan keskiöön ihmisen. Humanistit halusivat palata takaisin juurille, alkuperäisiin versioihin klassisista teksteistä, ja kehittivät tekstikriittisiä työkaluja tekstien tutkimiseen. Tämän ideologian mukaisesti Erasmus toimitti kriittisen edition Uuden testamentin kreikankielisestä alkutekstistä ja teki siitä uuden latinankielisen käännöksen.

Luther kunnioitti Erasmuksen oppineisuutta ja käytti tämän Uuden testamentin kriittistä editiota oman saksannoksensa pohjana. Reformaatiolla oli muitakin yhtymäkohtia humanismiin, niistä tärkeimpänä periaate paluusta alkuperäiseen tekstiin. Lisäksi useat reformaattorit

olivat humanisteja ja edistivät humanistisia tavoitteita, kuten yhteiskunnan kehittämistä koulutuksen avulla. Humanistien koulutusihanteista kertovat myös vitriinissä esillä olleet Erasmusuksen viisi teosta. *De Utraque Verborum ac Rerum copia* (Sanojen ja asioiden runsaus) on Erasmusuksen kirjoittama retoriikan oppikirja, jossa käsitellään tekstien tyylin parantelua. Kirja oli myyntimenestys, ja siitä otettiin 85 uutta painosta pelkästään Erasmusuksen omana elinaikana. Adagia-nimellä tunnettu *Adagiorum* (Sananlaskuja) on kokoelma Erasmusuksen keräämiä ja kommentoimia sananlaskuja. Erasmus laajensi kokoelmaa jatkuvasti, ja lopulta siinä oli yli 4 000 sananlaskua, mikä kertoo Erasmusuksen laajasta klassisesta sivistyksestä ja lukeneisuudesta. Erasmusuksen hyvien tapojen opas, *De civilitate morum puerilium libellus* (*Cullainen kiria nuoruustaisten tapain sijwollisudest*), oli monissa maissa käytössä vielä 1800-luvulla. Teos julkaistiin usein kaksikielisenä, jotta pojat olisivat oppineet siitä sekä latinaa että käytöstapoja. Turussa piispa Johannes Gezelius painatti teoksesta vuonna 1670 nelikielisen version, josta oli näytellyssä esillä kuva kirjan nimiölehdestä. Nelikielisen kirjan teksti on latinaksi, ruotsiksi, saksaksi ja suomeksi. Teos kuvaa hyvin sitä, kuinka monikielinen ja -kulttuurinen kaupunki Turku oli 1600-luvulla. Muut esillä olleet Erasmusuksen teokset olivat *Colloquia* (Keskusteluja) vuodelta 1661 ja *De Conscribendis Epistolis* (Kirjeiden kirjoittamisesta) vuodelta 1545.

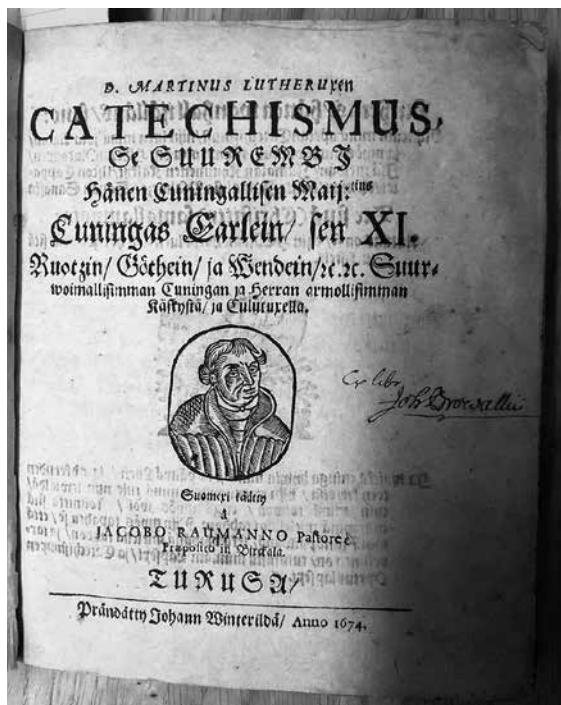
Neljäs teemakokonaisuus käsittelee kirjojen leviämistä kansan keskuuteen. Reformaation ajatus oli, että kaikki ihmiset voisivat tutustua Jumalan sanaan itse ja omalla kielellään. Tavallinen kansa ei kuitenkaan ollut lukutaitoista reformaation alkuvaiheessa, eikä se näin ollen voinut itse lukea Raamattua. Siksi tarvittiin kansanopetusta. Tärkeimpiä kansankirjoja olivat virsikirjat, aapiskatekismukset ja almanakat.

Kirjoista rakkain suomalaisille oli virsikirja. Joissakin taloissa kaikki perheenjäsenet ja palokolliset omistivat oman virsikirjan. Tapana oli sitoa virsikirjan yhteyteen muita teoksia, esimerkiksi kalenteri ja ajantieto sekä kirkkovuoden epistolat ja rukouskirja. Tällaisia kokoomateoksia kutsutaan manuaaleiksi, ja ne olivat eräänlaisia kansan tietokirjoja. Yhteensitomisen etuna oli se, että pienet kirjaset pysyivät paremmin tallessa. Lisäksi manualet muodostivat lukijoilleen monipuolisen hengellisen lukupaketin. Virsikirjoista näyttelyssä olivat esimerkkeinä *Den Svenska Psalm-Boken* vuodelta 1829 ja *Uusi Suomenkielinen Wirsi-Kirja, Ewangeliumein ja Epistolain, Nijn myös Rucous Kirjan, ja Muiden siihen tulewaisten cappalden canssa, Sen yhteisen tawallisen Wirsi-Kirjan jälken* vuodelta 1733. Esillä ollut suomenkielinen virsikirja on sidottu yhteen evankeliumi- ja epistolatekstien sekä rukouskirjan kanssa.

Lukutaidon opettamista varten julkaistiin useita erilaisia aapiskatekismuksia. Ne olivat sisällöltään uskonnollisia, ja niiden tavoitteena olikin sekä lukemaan oppiminen että uskonopin pääkappaleiden omakohtainen tunteminen. Useiden katekismusten mallina oli Lutherin *Enchiridion*. *Der kleine Catechismus* eli *Vähä katekismus*. Turun piispalle ja kirjapainon omistajalle Johannes Gezeliukselle kansanopetuksen kehittäminen oli sydämenasia, ja hän julkaisi kirjapainossaan monia oppikirjoja. Kansan lukutaidon kannalta tärkeimmät olivat Gezeliuksen laatimat ja vuonna 1666 ensi kertaa julkaisemat katekismukset *Yxi paras lasten tawara* ja *Ett rätt barna-klenodium*, joista otettiin ajan mittaan kymmeniä uusintapainoksia. Näyttelyssä oli ruotsin- ja suomenkielisiä katekismuksia esillä kolme. Gezeliuksen katekismusta edusti *En² Rätt Barna KLENODIUM* vuodelta 1759. Toinen katekismus oli Thomas Wilcoxin *Kallihit*

2 Katekismuksen ruotsinkielisen nimen alussa oleva artikkeli vaihtelee: toisissa painoksissa on *ett*-artikkeli, toisissa *en*-artikkeli.

Kuva 3. Jacobus Raumannuksen suomentaman Lutherin Ison katekismuksen kannessa on Lutherin kuva. Kirja on painettu Turussa Gezeliuksen kirjapainossa vuonna 1674. Kuva: Tanja Toropainen.

Hunajan-Pisarat Kalliosta Chrisuxesta [sic] vuodelta 1829. Kirjasesta tuli yksi Suomen levinneimmistä hartauskirjoista, ja se vaikutti ratkaisevasti herännäisjohtaja Paavo Ruotsalaisen hengelliseen kehitykseen. Kolmantena esimerkkinä oli arkkipiispa Olaus Swebiliuksen uudistama katekismus *Tohtor Marti Lutheruksen Wähän Katekismuksen Selitys* vuodelta 1838. Swebiliuksen vuonna 1689 ruotsiksi julkaisema ja vuonna 1746 suomennettu katekismus määrättiin vuonna 1773 kuninkaallisella käskyllä kansanopetuksen perusoppikirjaksi. Vanhempi väki oli kuitenkin mieltynyt Gezeliuksen aapiskatekismukseen ja suosi edelleen sitä.

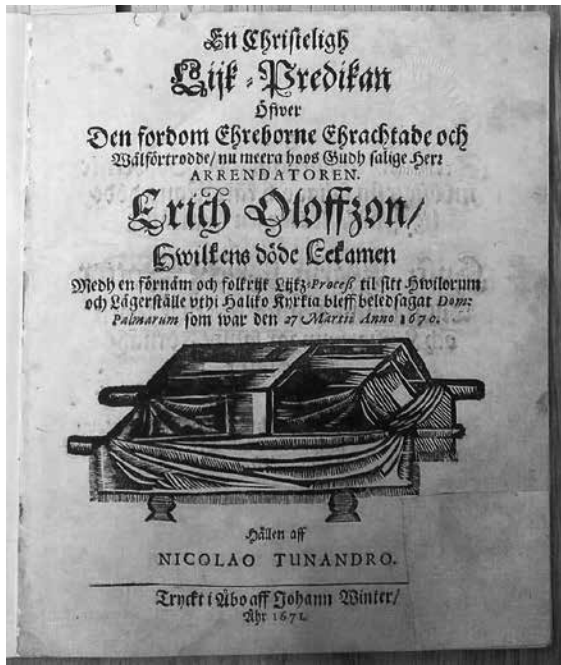
Maallisista kirjoista kansan keskuudessa tärkein oli almanakka. Se oli hyödyllinen tietopaketti, jossa kerrottiin vuotuiset markkinat, kirkolliset juhlapäivät, keskimääräiset sademäärät, auringon liikkeet ja paljon muuta. Almanakoissa oli myös ohjekirjoituksia terveys- ja talousasioista. Vuonna 1747 säädettiin, että koko Ruotsin valtakunnassa Ruotsin tiedeakatemiolla oli yksinoikeus almanakkojen julkaisemiseen, painattamiseen ja levittämiseen. Näyttelyssä oli esillä vuoden 1758 almanakka.

Viides teemakokonaisuus esitteli turkulaista kirjapainotaitoa 1600-luvulta 1800-luvulle. Turussa painettuja kirjoja oli esillä myös muissa vitriineissä. Näyttelyssä oli mukana teoksia Turun akatemian, Gezeliuksen ja Frenckellin kirjapainoista. Ensimmäiset suomenkieliset kirjat oli jouduttu painamaan Tukholmassa Amund Laurentssonin kirjapainossa, koska Suomessa ei ollut omaa kirjapainoa. Kirjojen painattaminen kaukana oli vaivalloista ja hidasta, ja siksi Suomeen tarvittiin oma kirjapaino. Tukholmalainen kirjanpainaja Peder Eriksson Wald perusti Suomen ensimmäisen kirjapainon Turun akatemian yhteyteen vuonna 1642. Aluksi painotyöt olivat pienehköjä, usein latinankielisiä väitöskirjoja ja muita akateemisia julkaisuja. Ilmeisesti

ensimmäisenä painettiin Mikael Wexioniuksen väitöskirja *Discursus politicus de prudentia tum legislatoria tum politica seu civili* (Viisaudesta, jonka tulisi olla tunnusomaista lainsäätäjille ja valtiomiehille).

Näyttelyssä oli esillä kolme väitöskirjaa: kaunopuheisuuden professori Daniel Achreliuksen *Dissertatio politica de bello ejusque causis* (Poliittinen väitös sodasta ja sen syistä) vuodelta 1682, filosofian ja historian professori Algothus A. Scarinin *Dissertatio gradualis de vitæ eremiticæ moralitate* (Väitös erakkoelämän moraalisuudesta) vuodelta 1729 ja talousopin professori, tutkimusmatkailija ja luonnontutkija Pehr Kalmin *Norra amerikanska Fäрге-Örter* (Pohjoisamerikkalaisia väriainekasveja) vuodelta 1763. Turun akatemian ja vähitellen muidenkin kirjapainojen tärkeimpiä asiakkaita olivat yliopisto ja sen professorit ja virkamiehet sekä valtion laitokset ja kirkolliset virastot. Niinpä kirjapainoissa painettiin väitöskirjoja, puheita ja muita akateemisia julkaisuja, oppi- ja tietokirjoja, arkkiveisuja, saarnakokoelmia ja monenlaisia muita suhteellisen pieniä painotöitä. Aluksi väitöskirjat olivat latinankielisiä, mutta vähitellen väitöskirjoja alettiin julkaista myös ruotsiksi.

Kansanopetuksesta innostunut Gezelius oli tyytymätön akatemian kirjapainon tasoon ja perusti oman kirjapainonsa vuoden 1668 tienoilla. Kirjapainajaksi tuli ruotsalaissyntyinen Johan Winter. Gezeliuksen kirjapainossa painettiin muun muassa oppikirjoja, virsikirjoja ja Gezeliuksen laatimaa aapiskatekismusta. Suurin painotyö oli vuonna 1685 julkaistu suomenkielinen *Biblia* eli ns. sotaraamattu, joka oli näyttelyssä esillä. Sotaraamattu on ensimmäinen Suomessa painettu suomenkielinen kokoraamattu. Se syntyi Gezeliuksen aloitteesta, sillä hän halusi valmistaa aiempaa pienemmän ja huokeamman Raamatun, jota sotaväkikin saattoi kuljettaa matkassa mukana. Varsinaiseksi kansanraamatuksi vuoden 1685 *Bibliasta* ei kuitenkaan vielä ollut.

Kuva 4. Turussa painetuissa kirjoissa oli aluksi usein niukasti kuvitusta. Monet pienpainatteet sisälsivät vain kirjoitusta, mutta poikkeuksiakin oli, kuten Gezeliuksen kirjapainossa valmistettu ruumissaarna, jonka nimiöledelle on painettu arkun kuva. Kuva: Tanja Toropainen.

Akatemian kirjapainokin jatkoi toimintaansa kirjanpainajinaan Peter Hansson ja Johan Wall. Monien vaiheiden jälkeen Turun akatemian ja Gezeliuksen kirjapainot yhdistyivät. Aluksi omistajina oli Jacob Merckellin suku, ja 1700-luvun loppukymmeninä kirjapainon sai haltuunsa Frencckellin tunnettu kirjanpainajasuku. Kirjapainojen pienpainatteista näyttelyssä oli esillä kolme ruumissaarnaa, jotka olivat laatineet Maalahden kirkkoherra Olaus Magni Arenius vuonna 1649, teologian professori Nicolaus Tunander vuonna 1670 ja professori Daniel Achrelius vuonna 1692. Ruumissaarnat ja erilaiset onnitelu- ja muistopuheet sekä juhlarunot olivat tavallisia painotöitä kirjapainoille.

Näyttelyssä esillä olleet teokset

Vitriini 1: Kehitys käsikirjoituksesta painetuksi kirjaksi

Mikael Agricola: *Se Wsi Testamenti* vuodelta 1548. Painopaikka Tukholma, kirjanpainaja Amund Laurentsson.
 Saksalaisfilosofi Heizo Buscherin 1590-luvulla painettuja teoksia sisältävä nide, jonka kantana on latinankielisestä liturgisesta käsikirjoituksesta irrotettu keskiaikainen pergamenttilehti. Kuva Loimaan laulukirjasta, joka on monikielinen kirkkolauluja sisältävä nuottikäsikirjoitus. Käsikirjoitus sisältää ilmeisesti eri-ikäisiä osia, joista vanhimpien on arvioitu olevan 1570- tai 1580-luvulta.

Vitriini 2: Reformaation merkkihenkilöitä

Phillipp Melanchthon: *Loci praecipui theologici* (Teologian ydinkohdat, suomennettu nimellä *Ydinkohdat*) vuodelta 1558. Painopaikka Wittenberg.
 Martin Luther: *Der Erste Teil aller Bücher vnd Schrifften des thewren / seligen Mans Gottes Doct. Mart. Lutheri / vom XVII. jar an bis auff das XXII.* (Lutherin kootut teokset, 1. osa) vuodelta 1560. Painopaikka Jena.
 Martin Luther: *Biblia, das ist, Die ganze Heilige Schrifft Alten und Neuen Testaments* (Biblia, eli kaikki Uuden ja Vanhan testamentin pyhät kirjoitukset. Lutherin raamatunkäännös) vuodelta 1715. Painopaikka Heilbronn.

Vitriini 3: Erasmus Rotterdamilainen, humanismin ja reformaation yhteys

Erasmus Rotterdamilainen: *Colloquia* (Keskusteluja) vuodelta 1661. Painopaikka Amsterdam.
 Erasmus Rotterdamilainen: *De Conscribendis Epistolis* (Kirjeiden kirjoittamisesta) vuodelta 1545. Painopaikka Leiden.
 Erasmus Rotterdamilainen: *De Utraque Verborum ac Rerum copia* (Sanojen ja asioiden runsaus) noin vuodelta 1695. Painopaikka Göttingen.
 Erasmus Rotterdamilainen: *Adagiorum* (Sananlaskuja) vuodelta 1624. Painopaikka Wittenberg.
 Kuva Erasmus Rotterdamilaisen kirjan *Libellus aureus, de civilitate morum puerilium* (Cullainen kiria nuorucaisten tapain sijwollisudest) nimiölehdestä vuodelta 1670. Painopaikka Turku, Gezeliuksen kirjapaino.

Vitriini 4: Kirjoja kansalle

Uusi Suomenkielinen Wirsi-Kirja, Ewangeliumein ja Epistolain, Nijn myös Rucous Kirjan, ja Muiden sijhen tulewaisten cappalden canssa, Sen yhteisen tawallisen Wirsi-Kirjan jälken vuodelta 1733. Painopaikka Tukholma.

Den Swenska Psalm-Boken vuodelta 1829. Painopaikka Turku, Hjeltin kirjapaino.

Almanach Eli Ajan Tieto, Meidän Wapahtajam Christuxen Syndymän jälkeen Wuonna 1758. TURUN Horizontin jälkeen, joca on 60 grad. 27 min. Pohjan puolella Æqvatoria, ja 17 ajan min. Idän puolella Upsalan Observatoriumia. Ulosannettu Hänen Cuning:sen Maij:tins armollisen asettamisen jälkeen Hänen Tieto-Academialdans. Painopaikka Tukholma, Jacob Merckell.

En Rätt Barna KLENODIUM, Thet är: I. ABC Boken II. Catechismus III. Spörsmålen IV. Skriftenes språk V. The siu Konung Davids Bot-Psalmer. VI. Athanasii Symbolum vuodelta 1759. Painopaikka Tukholma, Jacob Merckell.

Thomas Wilcox: *Kallihit Hunajan-Pisarat Kalliosta Chrisuxesta: Elikä yxi Lyhykäinen Manauxen-Sana Kaikille Pyhille ja Syndisille* vuodelta 1829. Painopaikka Helsinki ja Turku, Frenckellin kirjapaino.

Olaus Svebilus: *Tohtor Marti Lutheruksen Wähän Katekismuksen Selitys* vuodelta 1838. Painopaikka Turku, Hjeltin kirjapaino.

Vitriini 5: Kirjapainotaitoa Turussa 1600-luvulta alkaen

BIBLIA, Se on Coco Pyhä Ramattu Suomexi eli ns. sotaraamattu vuodelta 1685. Painopaikka Gezeliuksen kirjapaino, kirjanpainaja Johan Winter.

Olaus Magni Arenius: *Een Christeligh Predijkan / Öfwer then 18. Psalmen V. 47. ad finem. Hällen på then Allmennelighe Tackseyelse Dagen / Som effter H. K. M.tz Wär aller-Nädigste Drottningz Gudelighe Befalning och Påbodh / fjrades i alla Församblingar / vthi heela Sweriges Rijke / och thes vnderhörande Landskaper / Anno 1649. then 8. Decembris.* Painopaikka akatemian kirjapaino, kirjanpainaja Peder Wald.

Nicolaus Tunander: *En Christeligh Lijk-Predikan Öfwer Den fordom Ehreborne Ehrachtade och Wälförtrodde / nu meera hoos Gudh salige Herr ARRENDATOREN. Erich Oloffzon / Hwilkens döde Lekamen Medh en förnäm och folkrijck Lijkz-Proceß til sitt Hwilorum och Lägeställe vthi Haliko Kyrkia bleff beledsagat Dom: Palmarum som war den 27 Martii Anno 1670.* Painovuosi 1671. Painopaikka Gezeliuksen kirjapaino, kirjanpainaja Johan Winter.

SINCERUS PROFESSOR ACADEMICUS, Doctor Parvulorum, Legis verba ponderans, Voci Evangelicæ obtemperans, Contemptor vanitatum, SIMON PAULINUS Magister Scientiarum, tum utriusque Lingvæ, Græcæ & Hebrææ PROFESSOR optimus, & vere assiduus ORATIONE SOLENNI, Commendatus in exemplum posteritatis Per DANIELEM ACHRELIIUM 1. Febr. Anno reparati orbis M.DC.XCII. Painovuosi 1692. Painopaikka akatemian kirjapaino, kirjanpainaja Johan Wall.

Daniel Achrelius: *Dissertatio politica de bello ejusque causis* (Poliittinen väitös sodasta ja sen systä) vuodelta 1682. Painopaikka akatemian kirjapaino, kirjanpainaja Johan Wall.

Algothus A. Scarin: *Dissertatio gradualis de vitæ eremiticæ moralitate* (Väitös erakkoelämän moraalisuudesta) vuodelta 1729. Painopaikka akatemian kirjapaino.

Pehr Kalm: *Norra americanska Fäрге-Örter* (Pohjoisamerikkalaisia väriainekasveja) vuodelta 1763. Painopaikka Frenckellin kirjapaino.

Näyttelyn taustatyössä käytettyä kirjallisuutta

- ANDRONE, MIHAI 2014: The Influence of the Protestant Reformation on Education. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. Volume 137, 9 July 2014, 80–87.
- HEIKKILÄ, TUOMAS 2009: *Piirtoja ja kirjaimia. Kirjoittamisen kulttuurihistoriaa keskiajalla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1208, Tieto. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KAIVOLA, TERTTU 1988: *Messukirjasta meteli. Suomalaisen kirjan viisi vuosisataa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 478. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kirja Suomessa. Kirjan juhlavuoden näyttely Kansallismuseossa 25.8.–31.12.1988*. Toim. ESKO HÄKLI. Helsingin yliopiston kirjasto, Helsinki 1988.
- Kirjoista kokoelmaksi. Kansansivistystä ja kansainvälisyyttä Turun kaupunginkirjastossa 1800–1900-luvuilla*. Toim. KAISA HYPÉN, LEILA KOIVUNEN ja JANNE TUNTURI. Avain, Helsinki 2015.
- KITTELSON, JAMES M. 1976: Humanism and the Reformation in Germany. *Central European History*, Vol. 9, No. 4, Dec., 1976. Cambridge University Press. 303–322.
- Luther, reformaatio ja kirja. Luther, the Reformation, and the Book*. Toim. TUIJA LAINE. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 220 – Suomalaisen Teologisen Kirjallisuusseuran Julkaisuja 272. Suomen kirkkohistoriallinen seura – Suomalainen Teologinen Kirjallisuusseura, Helsinki 2012.
- PERÄLÄ, ANNA 2007: *Mikael Agricolan teosten painoasu ja kuvitus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1123. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SPITZ, LEWIS W. 1963: *The Religious Renaissance of the German Humanists*. Harvard University Press, Cambridge.
- Suomen almanakan juhlakirja*. Toim. KUSTAA VILKUNA ym. Helsingin yliopisto, Helsinki 1957.
- Suomenkielisiä kirkkolauluja 1500–1600-luvuilta*. Toim. ERKKI TUPPURAINEN ja JORMA HANNIKAINEN. Kirkkomusiikin osaston ja Kuopion osaston julkaisuja 33. Sibeliuksen Akatemia 2010.
- Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja*. Toim. TUIJA LAINE. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 686. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1997.

MIIKA NORRO JA TANJA TOROPAINEN

Miika Norro
mmonor@utu.fi
Kulttuurihistoria
20014 Turun yliopisto

Tanja Toropainen
tamava@utu.fi
Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
20014 Turun yliopisto